

ՀԱՅԵՐԻ ՅԵՂԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՄԵՇՈՒՊԻԱ ԵՐԿՐՈՒՄ

1. ԹՐԱԿԱ-ՓՈՅՈՒԳԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՎԵԼԸ
ՓՈՔՐ ԱՍԻԱՅՈՒՄ

Թրակա-փոյուզական ցեղերի առաջին ալիքը: Մ. թ. ա. II հազարամյակի երկրորդ կեսում մեծ թափ է ստանում ցեղերի տեղաշարժը էգեյան աշխարհից և Բալկաններից դեպի Փոքր Ասիա, Լևանտի ծովագերք և նույնիսկ Նեղոսի դելտա՝ Եգիպտոս: Եգիպտական աղբյուրներում բոլոր այս հարձակվող ցեղերը կոչվում են «ծովի ժողովուրդներ»:

«Ծովի ժողովուրդների» թվում հանդես են գալիս նաև բազմաթիվ թրակա-փոյուզական ցեղեր, որոնք Փոքր Ասիա էին թափանցում Բալկանյան թերակղզու հյուսիսային մասերից՝ մերձդանուբյան շրջաններից ու թերևս մասամբ՝ Հյուսիսային Կովկասի և Անդրկովկասի կողմերից:

Թրակա-փոյուզական ցեղերի այս տեղաշարժը կատարվել է մի շարք ալիքներով, որոնք ժամանակագրական տեսակետից կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ նախքան Տրոյական պատերազմը (մ. թ. ա. XIII դարի վերջ) և դրանից հետո:

Փոքր Ասիա տեղափոխված թրակա-փոյուզական ցեղերի մեջ առաջիններից էին արիմները (ἄριοι), նախահայերենի կրողները, որոնք աղբյուրների կցկտուր տեղեկությունների համաձայն, տեղավորվել են Փոքր Ասիայի կենտրոնական և հարավ-արևմտյան մասերի մի շարք վայրերում:

Ըստ Իլիականի նրանք ապրելիս են եղել Արգեյոս լեռան և Մաժաք (Կեսարիա) քաղաքի շրջակայքում¹: Հայերի նախնիներին այս տերիտորիայում հիշում է նաև հայ ազգային ավանդությունը:

Լեզվական և պատմական գրականության փաստերը ևս ցույց են տալիս, որ հայերի հնդեվրոպական նախնիների մի ճյուղը երկարատև շփման մեջ է եղել փոքրասիական և էգեյան ցեղերի ու ժողովուրդների և հատկապես տրոյացիների հետ²:

¹ Տե՛ս «Իլիական», II, 783:

² Հերոդոտի ուսման թարգմանության ծանոթագրություններում Ֆ. Գ. Միլլենկոն փոյուզացիների առիթով գրում է. «Փոքրասիական թերակղզում փոյուզացիների բնակավայրերի խոր հնությունը, ինչպես նաև նրանց ազգակցությունը մի կողմից արիմների և մյուս կողմից՝ հելլենների հետ, ամեն կասկածից վեր է. այս ժողովուրդների միջև եղած միջանկյալ օղակները պետք

Թրակական ծովեզերքից Փոքր Ասիա տեղափոխվելիս փոյուզական ցեղերը նախ և առաջ պետք է ընդհարվեին այն ժամանակ դեռ հզոր Տրոյական տերության հետ, որ Միքենեի և իսթական թագավորության մրցակիցն էր։ Մ. թ. ա. II հազարամյակի կեսերին այդ ցեղերը Մարմարա ծովի փոքրասիական ափը տեղափոխվելով, հայտնվում են Տրոյական պետության սահմաններում, և նոր տեղում նախահայերենը սերտ շփման մեջ է մտնում տրոյա-էտրուական³, ապա նաև իսթա-լուվիական լեզուների հետ։

«Մավի ժողովուրդների» գաղթը. XIII դարի եգիպտական բաժնաբանական

Տրոյայի և իսթական պետության կործանումը։ Փոյուզական ցեղերի մի այլ ալիք Պրոպոնտիսի (Մարմարա ծովի) թրակական ափից ասիական ափ է անցել այսպես կոչված դորիական գաղթի ժամանակաշրջանում, այսինքն մոտավորապես XII դարի սկզբին։ Ստրաբոնը հաղորդում է, որ լիկիացիներից, կիլիկեցիներից և այլ ցեղերից ավելի ուշ Տրոյադառնա հայտնվում են փոյուզացիները, թրակացիները և տրեներները⁴։

Տրոյան, ըստ հունական պատմական ավանդության, եղել է Միքենեի գլխավոր մրցակիցը Փոքր Ասիայում։ Նա հսկում էր մոտաքր դեպի Հելլեսպոնտոսի նեղուցն ու Սև ծովը և առևտրական կապեր էր պահպանում ողջ Արևելյան միջերկրածովյան ավազանի երկրների հետ և, հատկապես, քաջան (միքենյան) Հունաստանի հետ։ Տրոյան պետք է մշակութային և քաղաքական կապեր ունեցած լինի նաև իսթական թագավորության հետ։ Այդ հզոր պետությունը չդիմացավ թրակա-փոյուզական ցեղերի ճնշմանը։ Հնագիտորեն հաստատված է, որ Տրոյա VIIա-ն կործանվել է հրդեհից. դա համապատասխանում է

է համարել միսիացիներին, մեդեներին, միգդոներին, դոլիոներին, առյալացիներին» (տե՛ս Геродот, История в девяти книгах, перевод с греческого Ф. Г. Мищенко, т. II, М., 1888, էջ 607)։

3 Վ. Ի. Գեորգիևի պրպտումները բերում են այն եզրակացության, որ «էտրուական հնչյունական կառուցվածքը շատ նման է հայերենի կառուցվածքին», իսկ «էտրուական որոշ բառեր իրենց ձևերից համապատասխանություն ունեն հայոց լեզվում»։ Նույն հեղինակը ենթադրում է, որ «հայերի նախնիները բնակվել են տրոյացիների մոտերքը ինչ-որ տեղ»։ Հունական պատմական ավանդությունը հաստատում է Վ. Ի. Գեորգիևի այս եզրակացությունը (տե՛ս В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, М., 1958, էջ 194)։

4 Տե՛ս Strabo, XIII, 1, 8։

հոմերոսյան էպոսի տվյալներին, ըստ որոնց միքենյան հույները գրավում են Տրոյա-իլիոնը և հրկիզում: Տրոյա VIIա-ի ավերակների վրա ստեղծվում է Տրոյա VII բ բնակավայրը՝ միանգամայն այլ բնակչությամբ: Հատկապես անհրաժեշտ է նշել, որ այստեղ երևան է գալիս կենտրոնական-եվրոպական և մերձդանուբյան ծագում ունեցող այսպես կոչված «եուրեդային խեցեղենը» (Buckelkeramik)⁵: Ըստ երևույթին Տրոյայի կործանումից հետո Տրոազայի տերիտորիայում հաստատվել են փոյուզացիները և այնուհետև անտիկ դարաշրջանում այդ երկրամասը կոչվում է Հելլեսպոնտական կամ Փոքր Փոյուզիա:

Ենթադրվում է, որ խեթական թագավորությունը ևս կործանվել է փոյուզացիների հարվածներից, որոնք գրավեցին նրա ողջ տերիտորիան: Այն տրոհվեց մանր պետական կազմավորումների: Պետք է հաշվի առնել, որ խեթական թագավորությունը հարկադրված էր պայքարել նաև արևելքում՝ Պոնտոսի և Անտիտավրոսի անտառապատ ձորերում բնակվող նախախեթական ցեղերի դեմ: Այսպես, խեթական Թուխալիյաս Դ թագավորի (շուրջ 1250—1220 թվականներ) տարեգրություններում կարդում ենք, որ Ասսուվայի դեմ նրա ձեռնարկած արշավանքի ժամանակ արևելքից կրկին սկսել են հարձակումներ գործել կասկերը: Այդ ժամանակ է (XII դարի սկզբին), որ քայքայվում է Հայաստանի ցեղային միությունը, ապա ընկնում է նաև խեթական պետությունը: Փոյուզական ցեղերը հաստատվել էին Սանգարիա գետի հովտում և այնտեղից շարժվում էին դեպի Հալիս գետի հովիտն ու Անտիտավրոսի շրջանը: Հալիս գետի հովտում փոյուզական այս ցեղերը պիտի հանդիպեին իրենցից առաջ այդտեղ հաստատված իրենց ցեղակից արիմներին (արմեններին), որոնց հետ միասին, ինչպես նաև տեղաբնակ նախախեթական այլ ցեղերի հետ անցան Եփրատը և ներխուժեցին (մ. թ. ա. 1170-ական թվականներ) Ասորեստանի տիրապետության տակ գտնվող Շուպրիա երկիրը՝ Արևմտյան Տիգրիսի հովտում:

Ասորեստանի սահմանները ներխուժող այդ ցեղերը ասսուրա-բաբելական արձանագրություններում կոչվում են mušku, muškaya և, ըստ երևույթին, իրավացի են այն ուսումնասիրողները, որոնց կարծիքով մուշկերը միսիացիներն են (μυσοί), որոնց անունով էլ Տրոյա քաղաք-պետության երկրամասը կոչվեց Միսիա (Μυσία): Թրակա-փոյուզական ցեղերից արիմ-արմեններից հետո, հավանաբար միսիացիներն էին, որ գաղթեցին Փոքր Ասիայի կենտրոնական շրջանները, և նրանց անունով էլ ասորեստանցիները և Առաջավոր Ասիայի մյուս ժողովուրդները թրակա-փոյուզական լեզվաճյուղի բոլոր հնդեվրոպական ցեղերին անվանում էին մուշկեր⁶:

Թրակա-փոյուզական ցեղերի անցած ողջ ճանապարհն ուղենշված է փոյուզական տիպի դամբարանաբլուրներով: Դրանց յուրօրինակ նյութական մշակույթը նույնական է Տրոյայի, Աքսիոս գետի հարթավայրի կամ Սալոնիկի հարթավայրի մշակույթի հետ⁷: Այստեղից այդ դամբարանաբլուրները ձգվում են դեպի փոքրասիական ծովեզերքը՝ Տրոադա և շարունակվում, ինչպես ցույց

⁵ Տե՛ս Ի. Մ. Дьяконов, Предыстория армянского народа, էջ 117:

⁶ Տե՛ս Ի. Մ. Դյակոնով, Խեթերը, փոյուզացիները և հայերը, Տեղ. ՀԳԱՀԳ, Երևան, 1956, № 11, էջ 71: Ս. Տ. Երեմյան, Հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը, ՊՁԶ, 1970, № 2, էջ 88:

⁷ Տե՛ս D. Fimmen, Die kretisch-mykenische Kultur, Leipzig, 1929, էջ 103:

է տվել Ն. Ադոնցը⁸, Մալաթիա—Խարբերդ—Դիարբեքիր—Սասուն գծով, Աքսիոս գետի հարթավայրից մինչև Բող-հույուկ. այդ դամբարանաբլուրների համար ընդ որոշ է մասնավորապես *θεσας ἀμφικύπελλον* և Schnabelkanne տեսակների խեցեղենը։ Այս երկուսն էլ հատուկ են Տրոյայի խեցեղենին⁹։

Եգիպտացիների և «ծովի ժողովուրդների» միջև ծովային ճակատամարտ։
Եգիպտական քարձեռագրից Ռամսես 3-րդի դամբարանից

«Պոռտին Արմենիան»՝ ճախնական Հայաստանը։ Հոմերյան էպոսի ստեղծման շրջանում (մ. թ. ա. X—XI դդ.) նախահայկական ցեղերից մեկը, արմենների ցեղը¹⁰, հայտնի էր հույներին մի շարք վայրերում՝ Աքսիոս գետի հովտում, Միսիայում՝ միսիացիների և փուլուգացիների կողքին՝ Կատակեկավմեն շրջանում, Հիդա դետի հովտում, Եփեսոս քաղաքի շրջակայքում¹¹, Կիլիկիայում՝ Կալիկադոնոս գետի հովտում, ուր գտնվում են «Արիմների լեռները», Օրոնտեսի դետաքերանի մոտ՝ Անտիոքի շրջանում և, վերջապես, Կապադովկիայի Արդեոս լեռան շրջակայքում, որտեղ տեղադրվում է հայ ազգային ավանդության «Պոռտին Արմենիան»—«Առաջին Հայքը»։ Բոլոր այդ վայրերի հետ է կապվում նաև հրաշունչ լեռան և Տյուփոն հրեշի առասպելը։ Այս առասպելը, որ դոյուլթյուն ունի և՛ Միսիայի ու Լյուդիայի սահմանի մոտ, և՛ Կիլի-

⁸ Sk'n N. Adontz, Histoire d'Arménie, էջ 332։

⁹ Sk'n B. Бенецкы, Некоторые вопросы этногенеза армян, էջ 103։

¹⁰ Հելլենիստական դարաշրջանում *ἀρμενοι* էթնիկական անունը վաղուց արդեն փոխարինվել էր ավելի զարգացած *ἀρμενιοι* անունով, այդ պատճառով էլ գրականության մեջ հանդիպող *ἀρμαιοι*—ն սովորաբար նույնացնում էին *ὁρμαίοι*—ի հետ, որը նշանակում էր «արամեացիներ»։ Առաջին այդպիսի սխալը կատարել է Ստրաբոնը։ Նա արիմներին (XII, 3, 28) մատնացույց է անում ծովեզրյա Կիլիկիայում՝ Կալիկադոնոս գետի մոտ, Ասորիքում՝ Օրոնտեսի գետաբերանի մոտ և Միսիայում (XIII, 4, 6), բայց սխալմամբ նրանց նույնացնում է արամեացիների հետ (XVI, 4, 27), ըստ երևույթին, այդ անվանումների նմանությունից ելնելով։ Սակայն աղբյուրներից հայտնի է, որ առաջին անգամ արամեացիները հիշատակվում են Հյուսիսային Միջագետքում, մոտավորապես 1130 թվականին, «ախլամու» անվան տակ, մինչդեռ հոմերյան արիմները հիշատակվում են Տրոյական պատերազմի ժամանակներում, որ ընկնում է մ. թ. ա. XIII դարի վերջը (B. Бенецкы, Некоторые вопросы этногенеза армян, էջ 117)։

¹¹ Ըստ Հեսիոդոսի, Եփեսոսը հնում կոչվել է *Ἀρμένη*։

կիայում, և՛ Օրոնտեսի գետաբերանի շրջանում, և՛ Արգեոս լեռան շրջակայքում կապվում է, ուրեմն, արիմենրի ցեղերի հետ:

Հրաշունչ լեռան (որի տակ, ըստ առասպելի, թաղվել է հրեշ Տյուփոնի դիակը՝ Զևսից պարտվելուց հետո) տեղորոշումը Արգեոս լեռան շրջանում գերմանացի գիտնական Մարկվարտին թույլ է տվել ենթադրելու, որ ի դեմս օրիսցեղի, հնագույն հիշատակություն ունենք արմենների մասին: Ի հաստատումն իր ենթադրության, նա վկայակոչում է այն փաստը, որ հայկական առասպելներում պահպանվել է Զևսի և Տյուփոնի առասպելի տարբերակը. դա արմենների ցեղապետ Արամի և Պայապիս Քաաղեայի կոպի մասին զրույցն է, որ մեջ է բերում Մովսես խորենացին¹²: Պատահական չէ, որ հայկական առասպելի համաձայն Արամի և Պայապիս Քաաղեայի կոպի տեղի է ունեցել հենց այդ նույն վայրում՝ Մաժակ-Կեսարիայի շրջանում, հրաշունչ Արգեոս լեռան ստորոտում:

Զևսին փոխարինող Արամը, ըստ Մակվարտի, անձնավորում է արիմենրին՝ հայերի նախնիներին¹³, Հ. Մանանդյանը ևս նկատում է, որ խորենացուց քաղված այս հատվածում ձևարող են, իրապես... պահպանված լինել հայ ժողովրդի աղոտ հիշողություններն իր ամենահին անցյալի մասին¹⁴:

Մովսես խորենացու շարադրանքի համաձայն, Արամը թշնամու փախուստից հետո այդ վայրի (Բի տեղի մի, որ այժմ ասի Կեսարիա), կառավարիչ է նշանակում իր ազգականներից մեկին, Մշակ անունով¹⁵: Այդ Մշակ անվան մեջ էլ պահպանվել է փոյուզ-միսիացիների՝ մուշկ էթնոնիմը՝ հին հայկական ձևով: Այս տերիտորիան համապատասխանում է անտիկ ժամանակաշրջանի Կապադովկիայի վարչական միավորներից մեկին՝ Կիլիկիա ստրատեգիային իր Մաժակ մայրաքաղաքով: Կարևոր է նշել, որ հայերի ծագման մասին հին պատմական զրույցները, որ հավաքել է Մովսես խորենացին V դարում, այս երկրամասը կոչում են «Պոռտին Արմենիան» (πρωτην Ἀρμενίαν)¹⁶, Թեև խորենացին ստուգաբանում է այն իբրև «Առաջին Հայք», սակայն իրականում այս անունը ոչ մի առնչություն չունի մ. թ. IV դարից հայտնի «Առաջին Հայք» (Armenia Prima) հռոմեական պրովինցիայի հետ, չնայած որ հարևան էր նրան, այլ նշանակում է ճանխնական Հայաստան: խորենացու սխալը կրկնել է և VII դարի մեր «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակը:

Խոսելով առասպելական Արամի այդ երկրում կատարած սխրագործությունների մասին, Մովսես խորենացին եզրափակում է. «Այս պատճառով հույները մինչև այսօր այդ երկրամասը կոչում են Պոռտին Արմենիան, որ թարգմանվում է Առաջին Հայք: Իսկ այն դաստակերտը, որ Արամի կուսակալ Մշակը շինեց իր անունով և փոքր պարիսպներով պատեց, այդ երկրի հին մարդիկ կոչում էին Մաժակ, կարծես չկարողանալով ճիշտ արտասանել. հետո նա ուրիշ-

¹² Խորենացի, Ա, Ժդ:

¹³ Sk'w J. Markwart, Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation, Berlin, 1919, էջ 87. Նույնի՝ Le berceau des arméniens «Revue des études arméniennes», 1928, VIII, Fasc. 2, էջ 221—223:

¹⁴ Հ. Մանանդյան, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հատ. Ա. էջ 23:

¹⁵ Sk'w Խորենացի, Ա, Ժդ: Հին ձևը երկի Մուշակ. հմմտ. հիերոգլ.-խեթ. Musaka:

¹⁶ Հայքական հոլովով. ուղղականով՝ πρωτη Ἀρμενία:

ներից ավելի ընդարձակ շինելով կոչեց *Կեսարիա*¹⁷։ Այնուհետև պատմիչը գրում է. «Սա այսպես հզոր և անվանի եղավ. ուստի սրա անունով են մինչև այսօր մեր շրաշկա ազգերը մեր երկիրը անվանում, ինչպես հույները Արմեն, իսկ պարսիկներն ու ասորիները՝ Արմենիկ»։

Մովսես Խորենացու մոտ պահպանված վկայությունները ցույց են տալիս, որ նրա ժամանակ (մ. թ. V դար) ժողովուրդը հիշողություններ էր պահպանել Փոքր Ասիայում հայերի սկզբնական հայրենիքի մասին, և նրան հայտնի էին այնպիսի ավանդություններ, ըստ որոնց հայերի նախահայրը ոչ թե Հայկն էր, այլ Արամը, որի անունով էլ հարևան ժողովուրդները հայերին կոչում էին արմեններ։

Վերջերս ուշադրություն է դարձվել նաև այն փաստի վրա, որ հիերոգլիֆիկ խեթերեն արձանագրությունների տարածման շրջանը ռեալական ճշգրիտ համընկնում է Փոքր Հայքի սահմանների հետ, միայն հարավում և հարավ-արևմուտքում անցնելով փոյուզական Տիաֆիտիսի, Կիլիկիայի և Ասորիքի տերիտորիան¹⁸։ Այդ արձանագրությունները պատկանում են մ. թ. ա. I հազարամյակի սկզբին՝ մինչև VIII դարի վերջը, կամ նույնիսկ VII դարի սկիզբը։

Այս տերիտորիայում հայալեզու բնակչությունը հաստատվել էր նրանց մասին անտիկ հեղինակների տված առաջին տեղեկություններից (մ. թ. ա. VI դար) շատ ավելի վաղ։ «Սեփական գրավոր և գրական ավանդույթ չունենալով, նրանք օգտվում էին այն բնակչության լեզվով և գրով, որը նրանք գտել էին այստեղ դեռ XII դարում մ. թ. ա., այն է՝ «հիերոգլիֆիկ խեթերի»։ Սրանով էլ հենց պետք է բացատրել «հիերոգլիֆիկ խեթերեն» արձանագրությունների տարածման տերիտորիայի մոտավոր համընկնումը հայերի տարածման ենթադրական հնագույն տերիտորիայի հետ։ Սրանով է բացատրվում նաև զգալի խեթական լեզվական շերտի լուրջությունը հայերենում¹⁹։ Այս դրույթի հիման վրա Ի. Մ. Դյակոնովը հանգում է այն եզրակացության, որ «առաջին հազարամյակի սկզբի հայերը հանդիսանում էին տեղական խեթական (գերագանցապես «հիերոգլիֆիկ խեթական») բնակչության և թրակա-փոյուզական «մուշկերի» (բառիս այն առումով, որը հատուկ էր II հազարամյակին մ. թ. ա.) ցեղերի խառնուրդ»²⁰։

Անդրադառնանք նաև հնդեվրոպական այն ցեղերին, որոնք տարբեր ժամանակներում գաղթել են Փոքր Ասիա և բնակություն հաստատել հայկական ցեղերի բնակեցրած տերիտորիայում։ Հին հունական հեղինակների մոտ պահպանված այդ ցեղանունների, տեղանունների և անձնանունների կցկտուր տրվյալները ինչ-որ չափով լրացնում են մեր ունեցած տեղեկությունները հայ ժողովրդի ծագման մասին։

Ալիզոններ և օլոմանտներ։ Ալիզոնների թրակական ցեղերը նախահայ հայերի և խալկոբների հարևաններն են եղել Փոքր Հայքում։

Ալիզոնների գաղթը հավանաբար տեղի է ունեցել արիմներից հետո, բայց

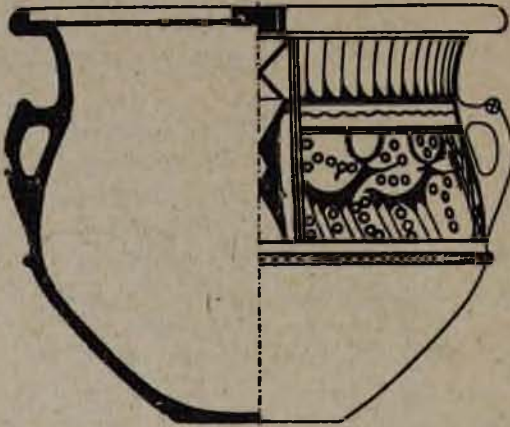
17 Խորենացի, Ա, Ժդ։

18 Ի. Մ. Դյակոնով, Խեթերը, փոյուզացիները և հայերը, էջ 73։

19 Նույն տեղում, էջ 75։

20 Նույն տեղում, էջ 70։

քանի որ Հոմերոսի «Իլիականում» նրանք հիշատակվում են որպես տրոյացիների դաշնակիցներ²¹, ապա կարող ենք Փոքր Ասիայում նրանց երևան գալու ժամանակը ևս համարել մ. թ. ա. II հազարամյակի երկրորդ կեսը: Ըստ երեւելի, Փոքր Ասիա գաղթել և ալիզոնների մի մասը միայն, իսկ նրանց հիմնական զանգվածը դեռևս Հերոդոտի օրոք, շարունակել է ապրել իր վաղեմի տեղիտորիայում: Ալիզոններն ապրում էին ներկայիս Ուկրաինայի տափաս-

Հին փոյուզակաճ գեղարվեստական
աճյուր. Ալիշար

տաշններում, միլետյան Օլբիա գաղութից հյուսիս, հելլենա-սկյութներից այն կողմ, Բորիսթեն (Դնեպրը), Թիրաս (Դնեստր) և Հիպանիս (Բուգ) գետերի միջև:

Դեռևս նախահոմերյան շրջանում ալիզոնները շարժվում են դեպի հարավ և մուտք գործում Փոքր Ասիա՝ Բյութանիայի տեղիտորիան և նրանից արևելք: Ավելի ուշ նրանց մնացորդները հանդիպում են Մակեդոնիայում (Պալլենան Քաղկիդիկեում), Փոքր Փոյուզիայում (Տրոյական պետության նախկին տեղիտորիան), Կիզիկ քաղաքի մոտերքում և այլուր²²: Բայց գաղթածների հիմ-

նական մասը ապրում էր խալկոբների և նախահայերի կողքին՝ Պոնտական և Հայկական լեռներում, Հալիս գետի ակունքների շրջանում, որն այդպես է կոչվում իրենց անունով: Սրանք բոլորը ժամանակի ընթացքում ձուլվում են հայերի մեջ:

Հայկական տեղանունների տվյալներից ելնելով, հավանական է Odomantes թրակական ցեղի գոյությունը Հայաստանում: Մոփքի մոտ Odomantis անունն է կրել մի ամբողջ շրջան²³: Օդոմանտները, ըստ Հերոդոտի, ապրում էին Մակեդոնիայում, պոնոնների կողքին²⁴, Օրբելոս լեռան ստորոտի մոտ, Ստրիմոնի գետաբերանի շրջանում: Օդոմանտների մյուս մասն ապրում էր Փոքր Ասիայում, Սինոպի մոտ:

Հայաստանում օդոմանտների բնակության վայրի տեղորոշման համար ուղեցույց կարող են լինել նաև Փոքր Հայքի երկու գավառի անունները՝ Օրբիսենե և Օրբալիսենե, որ հիշատակում է Պտղոմեոսը: Այս շրջանները տեղագրվում են, ամենայն հավանականությամբ, Դիվրիգ և Արաբկիր բնակավայրերի միջև²⁵:

²¹ Տե՛ս «Իլիական», II, 857: Ս. Տ. Երեմյան, Հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը, էջ 42:

²² Տե՛ս Strabo, XII, 3, 20:

²³ Տե՛ս նույն տեղում, XI, 14, 5:

²⁴ Տե՛ս Herod., V, 16, VII, 112:

²⁵ Տե՛ս Ptol., V, 6, 18:

Կարելի է մատնանշել նաև մի շարք նման աշխարհագրական անուններ՝ Փոքր Ասիայում և Հայաստանում (օրինակ Caballa կուդիայում, Կիլիկիայում և Հայաստանում, Harposos գետ Կարիայում ու Հայաստանում և այլն)։ Համենայն դեպս տեղանունների և անձնանունների այս զուգորգությունները վկայում են, որ հայերի հնդեվրոպական նախնիները իրոք շարժվել են արևմուտքից արևելք, Փոքր Ասիայի հարավ-արևմտյան կողմից սկսած²⁶։

Հայկական լեռնաշխարհում ալիզոնները, օդումանտները և մյուս ցեղերը ժամանակի ընթացքում ձուլվել են հայերին։

2. ՀԱՅՅԵՐԻ ՑԵՂԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՄԵՆՇՈՒՊՐԻԱ ԵՐԿՐՈՒՄ

Թրակա-փոյուզական ցեղերը Արմե-Շուպրիա երկրում։ Խեթական թագավորության կործանումից հետո (մ. թ. ա. 1200—1118 թվականներ) թրակա-փոյուզական ցեղերը, որոնց թվում ասսուրա-բաբելական աղբյուրները հիշատակում են փոյուզացի-միսիացիներին՝ մուշկեր անվան տակ, և արիմ-ուրումեացիներին, շարժվում են արևելք, դեպի Եփրատ և այնտեղից էլ՝ Հայկական լեռնաշխարհ։ Այս շարժման մեջ ներգրավված էին նաև նախախեթական արևելա-աղբյուզական ցեղերը, որոնք թափանցելով Հայաստան-Ազիի ցեղերի միությունը, անցնում են այդ երկիրը, մասամբ տեղահանում են բնիկներին ու սրանց հետ միանում մուշկերին և ուրումեացիներին։ Մ. թ. ա. XII դարի ասսուրական արձանագրությունները մեծ տաճնապով են խոսում մուշկերի ներխուժման մասին՝ Ասորեստանյան տերության հյուսիս-արևմտյան շրջանները (մ. թ. ա. 1170—1165 թվականներ)։ Սրանք հենց այն մուշկերն էին, որոնք ներխուժեցին Հայկական լեռնաշխարհի և Հյուսիսային Միջագետքի սահմանները, դարձան նստակյաց հողագործներ և Ասորեստանի հարկատուներ։ Այստեղ ստեղծված թագավորությունը, որի կենտրոնը հարերիդի դաշտում էր, ասորեստանցիները կոչում են «մուշկերի թագավորություն»²⁷։

Հայկական լեռնաշխարհի սահմաններ ներխուժած այդ ցեղերը զբաղեցրել էին հարբերդի դաշտում և Արևմտյան Տիգրիսի ակունքների շրջանում (Հին հայկական Անգեղ-տուն գավառը) գտնվող Ալզիի և Պուրուլումզիի շրջանները։ Մուշկերն այստեղ ուրումեացիների և կասկեացի-արեշլայցիների հետ միասին կազմում են ցեղային միություն, որը գլխավորում էին հինգ առաջնորդ «թագավորներ»։ Իշուվա և Ալզի-Պուրուլումզիի շրջաններում ստեղծված ցեղային այս միությունը՝ «մուշկերի թագավորությունը», բավական հզոր միավորում էր և Ասորեստանի դեմ կարողանում էր հանել 20.000 զորք²⁸։ Ասորեստանյան նվաճողների դեմ ընդհանուր պայքարում մուշկերի թագավորության հետ միավորվել էին նաև Արևմտյան Տիգրիսի ավազանի տեղական խուրրիական Շուպրիա, Կադմուխի, Բաբլի, Խաբլի, և այլ երկրներ։

²⁶ Տե՛ս N. Adontz Histoire d' Arménie, էջ 320—327.

²⁷ Մուշկերի այս թագավորությունը չպետք է շփոթել մ. թ. ա. VIII դարի հայտնի մուշկերի թագավորության հետ, որը փոյուզական պետություն էր (Տե՛ս Ս. Տ. Երեմյան, Հայերի ցեղային միությունը Արմե-Շուպրիա երկրում, ՊԲՀ, 1958, № 3, էջ 59—72)։

²⁸ Մուշկերի թագավորության կենտրոնը՝ Մուշկու երկիրը, որը հետագայում ուրարտացիների մոտ կոչվելու է Մուշանի, հայերը հավանորեն անվանում էին Մուշար (այժմ՝ Մուշար-դաղ լեռների շրջանը)։ Նա ուներ համանուն Մուշար (Ptol., V, 13, 8) կենտրոնը։